

UDK 821.131.1-995(=163.42)
Izvorni naučni rad

Nino RASPUDIĆ (Zagreb)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
nraspudi@ffzg.hr

MOTIV HRVATSKE OKRUTNOSTI U TALIJANSKOJ KNJIŽEVNOSTI: NASTANAK I FUNKCIJE

Motiv hrvatske/slavenske/balkanske okrutnosti važna je sastavnica jadranskog orijentalizma, dominantne tradicije u talijanskim književnim prikazima istočne jadranske obale, koja se apriori promatra kao civilizacijski niže područje. Nastanak općeg mjesta o okrutnim Hrvatima veže se uz hrvatske vojnike na tlu Italije, od plaćenika koje bilježe renesansni pisci do hrvatskih trupa u austrijskoj službi u 19. stoljeću. No već od venecijanskog prosvjetiteljstva okrutnost kao važna sastavnica konstruiranog barbarstva istočne obale, služi i kao opravdanje za kolonizatorsku „civilizirajuću“ misiju. Dodatno će osnažiti za vrijeme Drugog svjetskog rata, između ostalog i kao kontrapunkt za autostereotip o dobrom talijanskom vojniku. Isti motiv će se prebacivati i na prikaze ratova devedesetih godina 20. stoljeća, pri čemu često svjedočimo nerazlučivanju fikcije i činjenica, što je tipično za orijentalistički diskurs, koji Istok promatra kao nešto nepovijesno, okamenjeno, davno opisano i lako spoznatljivo.

Ključne riječi: *talijanska književnost, Hrvati, okrutnost, Balkan, orijentalizam*

Uvod

Motiv hrvatske/slavenske/balkanske okrutnosti važna je sastavnica orijentalističke tradicije¹ koju u talijanskim književnim prikazima istočne jadranske obale neprekinuto možemo pratiti od Alberta Fortisa i njegovog *Puti po Dalmaciji* (1774)² pa sve do danas. Unutar te, u talijanskoj književnosti

¹ v. Nino Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010.

² Fortis, Alberto: *Viaggio in Dalmazia*, reprint, Verlag Otto Sagner/Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, München/Sarajevo, 1974. (I. izd. Venecija 1774.); hrv.

dominantne tradicije pisanja o istočnim susjedima, druga obala Jadrana apriori se promatra kao civilizacijski niže područje, koje se kao kontrapunkt prosvijećenom zapadnom subjektu uglavnom prikazuje kao mračno, zaostalo, iracionalno, tjelesno, strastveno, djetinjasto i nadasve okrutno.

Edward Said, začetnik postkolonijalne teorije,³ protumačio je stav Zapada prema Istoku kao lacanovsku opsesiju drugim, u čijoj slici se želi vidjeti obrnuta slika sebe. Orijent se Zapadu javlja kao neka vrsta vlastite mračne, strane, drugoga „Ja“, potisnutog od strane prosvjetiteljskog razuma. Time Orijent postaje neka vrsta projekcije onih aspekata vlastite osobnosti koje Zapadnjaci sebi ne žele priznati, kao što su okrutnost, senzualnost, dekadencija, lijenost itd.⁴

Bugarska teoretičarka Marija Todorova uvodi pojam „balkanizam“ za opisivanje specifičnog unutareuropskog orijentalizma, u kojem se jedan dio kontinenta promatra kao civilizacijski Drugi. Todorova piše kako je početkom 20. stoljeća Europa svom repertoaru pogrdnih riječi dodala novi pojam. „Balkan“, u to vrijeme, pored zemljopisnog, zadobiva i snažno, izrazito negativno metaforičko značenje. Uz pojam „balkanizacije“, koji označava usitnjavanje velikih i snažnih političkih jedinica, „Balkan“ postaje sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i barbarskom. Korijene „balkanizma“ Todorova traži u uznemirenosti „civiliziranog svijeta“ zbog Balkana u vrijeme balkanskih ratova (1912-13) i Prvoga svjetskog rata, kada se ta „uznemirenost“ kristalizira u poseban diskurs.⁵

Todorova navodi kako, za razliku od Saidovog Orijenta, Balkan ima nedvosmisleno muški, čak i *macho* imidž – u većini opisa klasičan balkanski muškarac je „neciviliziran, primitivan, grub, okrutan i bez izuzetka razbarušene kose“.⁶ Unatoč nastojanju da balkanizam odvoji od općeg orijentalizma, Todorova priznaje kako se pojam balkanskog donekle podudara s pojmom orijentalnog, uz dodatne odlike „okrutnosti, neotesanosti, nestabilnosti i nepredvidivosti“.⁷ Slika Hrvata u talijanskoj književnosti 20. stoljeća golemim

prijevod: Fortis, Alberto: Put po Dalmaciji, prev. s tal. Mate Maras, prev. s lat. Darko Novaković, Marjan tisak, Split, 2004.

³ V. temeljno djelo postkolonijalne teorije: Said, Edward W.: *Orientalism: western conceptions of the Orient*, Penguin Books, London, 1995. (I. izd. 1978.), hrv. izdanje: Said, Edward W.: *Orijentalizam*, prev. Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999.

⁴ Edward Said, *Kultura i imperijalizam*, prev. Vesna Bogojević, Beogradski krug, Beograd, 2002., str. 50.

⁵ Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, prev. s engleskog D. Starčević i A. Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999., str. 42.

⁶ Ibidem, str. 34.

⁷ Ibidem, str. 209.

dijelom se poklapa s općom slikom Balkana, unutar koje dominira okrutnost kao osnovna karakteristika.

Unutar te okvirne slike europskog jugoistoka, kod velikog broja talijanskih autora nalazimo i na tzv. stupnjevanje orijentalizma. Već u dva važna djela 18. stoljeća *Putu po Dalmaciji* Alberta Fortisa i *Uzaludnim uspomena-ma* (*Memorie inutili*, 1797) Carla Gozzija nalazimo eksplicitno to stupnjevanje – što se ide južnije i istočnije, tj. dalje od imperijalnog središta, stupanj civilizacije je niži. Kod oba ta autora dijagram stupnja civilizacije u Dalmaciji slijedi pravilo obrnute proporcije u odnosu na udaljenost od središta venecijanske uprave u Zadru.⁸ Gozzi piše kako je u više dalmatinskih gradova vidio obrazovane i dobronamjerne osobe, no u područjima udaljenijima od središta generalnog providura, nalazi sirove i barbarske običaje, a „prema Crnoj Gori narodi su još barbarskiji“. Ističe da se tamo s prijezirom gleda na obitelji čiji su članovi umrli u miru, na vlastitom krevetu.⁹ Jednako kao Fortis govori i o običaju krvne osvete, koji je sve nesmiljeniji što se ide dalje od venecijanskog središta. Pri tome ne govori ništa konkretno o npr. običajima Crnogoraca, nego ostavlja čitateljskoj mašti da ih zamisli nakon što navede da je među Morlacima, za koje napominje da su blaži od Crnogoraca, vidio kako se žena od pedesetak godina baca pred noge generalnog providura i vadi iz džepa osušenu lubanju svoje majke, ubijene prije više od trideset godina i plaćući ga moli da okrutnije kazni njezine ubojice.¹⁰ Kao što je Fortis pisao o Morlakinjama, tako i Gozzi navodi o Crnogorkama kako mažu kosu maslom, te da su prave robinje muškaraca: „Kleknu i poljube im ruku svaki put kada ih sretnu, pa ipak pokazuju zadovoljstvo svojim stanjem. Bilo bi neophodno da nekoliko Crnogoraca dođe da donekle ublaže naš običaj, koji je malo previše različit.“¹¹ Istu nostalgiju za izgubljenim patrijarhalnim običajima u Veneciji iskazivao je i Fortis.

Sinjanin Ivan Lovrić, u polemičnom odgovoru na Fortisov *Put po Dalmaciji*, reproducira orijentalistički obrazac prebacujući polje neciviliziranosti dalje od svog zavičaja pa ističe i kako su u Crnoj Gori i Albaniji neprijateljstva još „divljija“ nego kod „naših Morlaka“ te kako se, za razliku od tih ze-

⁸ Usp. Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, California, 2001., str. 268.

⁹ Carlo Gozzi, *Memorie inutili*, Volume Primo, Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino, 1928., str. 68.

¹⁰ Ibidem, str. 69.

¹¹ Ibidem, str. 70.

malja, običaj krvne osvete, nasuprot onome što piše Fortis, „sasvim zatro u srcima dalmatinskih Morlaka“.¹²

Motiv hrvatske okrutnosti je stoga uvijek primjenjiv za cijeli jugoistok Europe, nerijetko uz dodatno pojačanje.

1. Okrutni hrvatski plaćenici

Važan povijesni element za oblikovanje negativne slike Hrvata u talijanskoj kulturi bila je prisutnost hrvatskih vojnika u stranoj službi na teritoriju Italije, o čemu nalazimo brojna književna svjedočanstva, od renesanse pa sve do tršćanske epizode na kraju Drugog svjetskog rata.

Matteo Maria Boiardo (1441–1494), autor nedovršenog spjeva *Zaljubljeni Orlando*, prvi je značajniji talijanski pjesnik koji je vidio hrvatske vojnike na Apeninskom poluotoku.¹³ U jednoj od svojih političkih ekloga, *Pastorali I*, govoreći o ratu između Venecije i Ferrare iz 1482. godine, spominje kako je vidio da se u mletačkoj vojsci nalaze „Dalmati e Sclavi“.¹⁴ Nakon tog prvog „pojavljivanja“ kod Boiarda, nije prošlo dugo vremena do prve negativne epizode s hrvatskim/skjavunskim vojnicima kao protagonistima.

Povjesničar Francesco Guicciardini (1483–1540) u djelu *Istoria d'Italia* (knj. VIII, V) piše o tome kako su skjavunski vojnici za vrijeme rata između Venecije i Ferrare okrutno ubili zarobljenog mladog ferarskog plemića, Ercolea Cantelma.¹⁵

Te povijesne epizode dotiče se i Ludovico Ariosto (1474–1533), koji u *Mahnitom Orlando* nastavlja prekinutu radnju Boiardovog spjeva. Ariosto u svom najpoznatijem djelu oštro osuđuje skjavunske plaćenike zbog navedenog zločina:

*Schiavon crudele, onde hai tu il modo appreso
de la milizia? In qual Scizia s'intende
ch'uccider si debba un, poi che gli è preso,
che rende l'arme, e piu' non si difende?
Dunque uccidesti lui, perché ha difeso*

¹² Lovrić, Ivan: Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice, prev. s tal. Mihovil Kombol, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948., str. 90.

¹³ Mate Zorić, Književni dodiri hrvatsko-talijanski, Književni krug, Split, 1992., str. 5.

¹⁴ Mirko Deanović, „Talijanski pisci o Hrvatima do kraja 17. Vijeka“, pos. ot., Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god. VIII-IX, Dubrovnik, 1962., str. 117–137., str. 125.

¹⁵ Mate Zorić, „Talijanski pisci o nama i našim književnostima“, Književna smotra, III, 8, Zagreb, 1971, str. 65–81., str. 67; Usp. Mate Zorić, Književni dodiri hrvatsko-talijanski, str. 7.

*la patria? Il sole a torto oggi risplende,
crudel seculo, poi che pieno sei
di Tiesti, di Tantali e di Atrei.
(Orlando furioso, XXXVI, VIII).¹⁶*

U prijevodu Danka Angjelinovića:

*Slavene kruti, gdje rat nesmiljeni
Nauči takav? O Skitijo, jao,
Ubija gdje se junak zarobljeni,
Koji ti svoje već oružje dao?
Ubi ga, jer je rodni kraj ljubljeni
Branio? Nije pravo, da taj zao
Vijek grije sunce, kad pun je Tiesteja,
Tantala groznih i strašnih Atreja.¹⁷*

Između ostalog, Ariosto u sljedećoj oktavi skjavunskog vojnika naziva i „okrutnim barbarinom“ („barbar crudel“). Motivi barbarstva i okrutnosti, koji se u ovoj Ariostovoj epizodi odnose na specifičan slučaj i skupinu vojnika-plaćenika, u kasnijem talijanskom poluorijentalističkom diskursu postat će opća mjesta, koja će se sve manje odnositi na hrvatske vojnike na talijanskom tlu, a sve više prebacivati na cjelokupno stanovništvo s druge strane Jadrana.

2. Uskočke brutalnosti

Iz perspektive analize jadranskog orijentalističkog diskursa najznačajniji prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti i historiografiji prije prosvjetiteljstva su opisi uskoka kao „zlih divljaka“, što će kao dominantan model konstruiranja slike Hrvata potrajati do danas. Uskoci nisu promatrani samo kao skupina lokalnih, senjskih pljačkaša, već su se njima pripisivane osobine metonimijski širile na cijelo stanovništvo s druge strane Jadrana. Glavni providur Almorò Tiepolo 1593. godine piše kako uskoci pripadaju trima vrstama ljudi (habsburški, mletački i turski podanici) istog naroda i jezika, pomiješanih u pljački.¹⁸

¹⁶ Ludovico Ariosto, *Orlando Furioso*, introduzione, commenti e note di Marcello Turchi, presentazione critica di Edoardo Sanguineti, volume secondo, Garzanti, Milano, 1974., str. 977.

¹⁷ Ludovico Ariosto, *Bijesni Orlando*, prev. Danko Angjelinović, Zora, Zagreb, 1953., str. 358.

¹⁸ Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci: Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, prev. N. Popović i M. Rossini, Barbat, Zagreb, 1997., str. 54.

Mlečanin Micuccio Minucci (1551–1604), zadarski nadbiskup, započeo je pisati povijest uskoka, djelo *Historia degli Uscocchi* (1599–1602, Venecija, 1602), koje je do 1616. godine završio drugi Mlečanin, Paolo Sarpi (1552–1623), pod naslovom *Aggiunte all'Historia degli Uscocchi... i Supplemento...* (Venecija, 1676). Mirko Deanović ističe da Sarpi, koji zagovara pravo Mletaka na istočnu obalu Jadrana, uskoke prikazuje „pristrano i u najcrnijem svjetlu“.¹⁹ Sarpijevo djelo je u 18. stoljeću izašlo i u francuskom prijevodu, a i u 19. stoljeću imalo je dva izdanja.²⁰

Catherine Wendy Bracewell u knjizi *Senjski uskoci: Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću* (engl. izvornik objavljen je 1992.) piše kako su uskočke okrutnosti ostavljale duboki dojam na „užasnite mletačke izvjestitelje“. Tvrdi da su pojedini izvještaji dijelom nastali na temelju glasina koje su se zlonamjerno koristile. Središnji motiv većini takvih opisa uskočke okrutnosti bila je krv: „Tako se pričalo da uskoci piju krv, umaču u nju kruh ili tkaninu, sišu je iz rana i jedu meso ubijenih neprijatelja.“²¹

Dok je Minucci uskocima još priznavao početnu namjeru branjenja kršćanstva, koje se kasnije preobrati u pljačku i kršćana, kod Sarpija su oni apsolutni negativci, opisani kao demoni, koji na stolu drže glavu ubijenog neprijatelja, kojem su pojeli srce i kruh mu umakali u krv.²²

O uskocima izrazito negativno piše i Giovan Francesco Loredano (naziva ih „canaglie“, „ladroni“ i sl.) u komediji *La Malandrina* objavljenoj u Veneciji 1587.²³

George Sand, nadahnuta francuskim prijevodom Sarpijevog djela o uskocima, 1838. godine u Parizu objavljuje roman *L'Uscoque*. Njezin uskočki romantizam ograničen je na egzotiku mjesta i zapleta, uz „klasične“ detalje poput ispijanja krvi protivnika iz lubanja. Roman je imao uspjeha pa je uslijedilo više izdanja.²⁴ O uskocima u 19. stoljeću pišu i Francesco Dall'Ongaro, te Leone Fortis u jednoj „lirskoj drami“ u četiri čina.

¹⁹ Mirko Deanović, „Talijanski pisci o Hrvatima do kraja 17. vijeka“, str. 124.

²⁰ Ibidem.

²¹ Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci: Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, str. 168.

²² Natka Badurina, „Književnost“, u *Hrvatska/Italija: Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti*, Most/The Bridge, Zagreb, 1997., str. 130.

²³ Mate Zorić, „Echi slavo-meridionali nella letteratura italiana del Seicento“, *Studia Romanica et Anglicana Zagradiensia*, XXV, 1-2, Zagreb, 1980, str. 127–194., str. 167.

²⁴ Ibidem, str. 178.

3. Hrvati kao najokrutniji austrijski vojnici

Motiv okrutnosti, dominantan u opisima uskoka, bit će prisutan kroz 19. stoljeće u opisima Hrvata kao odanih austrijskih vojnika, ali i u 20. stoljeću u opisu hrvatskih vojnika koji su se borili na raznim stranama, kod autora kao što su Malaparte, Quarantotti-Gambini, Petacco i dr. o kojima će biti više riječi u nastavku.

U razdoblju između pada Venecije iz 1797. i konačnog ujedinjenja Italije 1860–1870. godine Habsburško Carstvo vojno ili politički kontrolira veći dio Apeninskog poluotoka. Tih godina u talijanskoj književnosti i publicistici dominiraju dva osnovna načina gledanja na Hrvate. S jedne strane se u njih, kao i u ostale slavenske narode pod habsburškom vlašću, polagala nada kao u potencijalne saveznike protiv imperijalne Austrije, za koju će, kako se mislilo, nacionalno osvješćivanje i emancipiranje slavenskih naroda značiti definitivan slom. S druge strane, za razliku od tog uglavnom utopijskog stava, na nižoj, svakodnevnoj razini, Hrvati su u većem dijelu sjeverne Italije, koji se nalazio pod austrijskom vlašću, percipirani naprosto kao okrutni vojnici u službi stranog okupatora. Taj način gledanja na Hrvate dodatno će se intenzivirati nakon revolucionarnih pokreta iz 1848. godine, u čijem su gušenju na talijanskom teritoriju veliku ulogu odigrali hrvatski vojnici u austrijskim jedinicama generala Radetzskog. Uslijed tih događaja riječ „croato“ vrlo će brzo zadobiti i opće značenje okrutnog, stranog vojnika.

Mirko Deanović, koji je analizirao posljedice koje su tadašnji povijesni događaji imali za značenje imena Hrvat na području Italije, piše kako „Hrvat“ u talijanskom jeziku i u njegovim dijalektima postaje opća imenica najprije kao vojnički termin, a zatim i kao prezrivi naziv.²⁵ Naglašava kako su srednjovjekovni naziv *Chroatus* i njegove izvedenice *Chroata*, *Croata* bili poznati na Apeninskom poluotoku još u doba hrvatske srednjovjekovne države. Po prestanku samostalnosti Hrvatske to se ime pomalo gubi i zamjenjuju ga izrazi *Illirico*, *Schiavo*, *Schiavone* ili *Slavo*. Deanović dodaje i sljedeće: „*Croati* su tada politički, a *Schiavi* etnički naziv za Hrvate u Italiji“.²⁶

Nakon Danteovog spominjanja Hrvatske („*Croazia*“), naziv *Croato* se u Italiji tijekom nekoliko stoljeća nalazi vrlo rijetko. Ime *Croato* će opet oživjeti tek u 17. stoljeću, kada se sve više javljaju Hrvati u habsburškoj vojsci.²⁷ U carskoj vojnoj terminologiji neke regimente lake konjice i pješadije nazivale su se *croati*, bez obzira na etničku pripadnost njihovih članova. Deanović navodi i kako u Francuskoj nazivom *la cravate* označavaju vrpču

²⁵ Mirko Deanović, „Ime Croato u talijanskom jeziku“, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, tom III, Zagreb, 1955., str. 167–176., str. 167.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

oko vrata koju su nosili hrvatski vojnici, a u Njemačkoj *Kroat* zovu i hrvatsku kapu, „a kasnije *Krabat* i *Krabate* šaljivo 'divlje dijete', kao i *Pandure* (wildes Kind), pa slično i u Danskoj *Krabat* i u Flandriji *Krawaat* znači 'loš čovjek' i 'čuven čovjek' ('schlechter Kerl' i 'famos')“.²⁸

Ime Hrvat je i u širem europskom kontekstu najčešće povezivano s ratničkom funkcijom, što i ne čudi, budući da su Hrvati novačeni na različitim stranama, tako da su se borili, između ostalog, i u korist habsburških, mletačkih i napoleonskih ciljeva.²⁹

Negativni prikazi hrvatskog vojnika su u talijanskoj književnosti kroz čitavo 19. stoljeće iznimno česti i nalazimo ih kod većine najznačajnijih pisaca tog vremena čija su se književna djela doticala povijesnih ili političkih tema. Hrvati su prikazani kao brutalno okrutni vojnici koji ne pokazuju pa stoga niti ne zaslužuju samilost.

Alessandro Manzoni u *Zaručnicima* (*I promessi sposi*), najznačajnijem talijanskom romanu 19. stoljeća, u 30. poglavlju, među neprijateljskim trupama koje u 17. stoljeću prolaze Lombardijom spominje i Hrvate ("passano i Croati").³⁰

U zbirci *Gli amori garibaldini* (1860) Ippolito Nievo se nekoliko puta dotiče i hrvatskih vojnika u austrijskoj službi. U pjesmi *L'Avemaria del volontario*, između ostalog, moli Majku Božju da umjesto njega poginu Hrvati i da se skрати agonija Austrije. (*Fa' intanto che i Croati/ In vece mia diventino/ Tanti angioletti alati; Che all'Austria l'agonia/ Si accorci – Ave Maria!*).³¹

Nievova gorljiva domoljubna pjesma *I cacciatori a cavallo* potiče garibaldince na borbu, a u jednom stihu kaže da će, kad se u Veroni zavijori talijanska trobojnica, pokazati kako se zatire hrvatsko sjeme: (*Quando il bianco, il rosso, il verde/ A Verona sien sbocciati,/ Mostrerem come si sperde/ La semenza dei Croati*).³²

U budnici *A cavallo!* potiče talijansku vojsku na hrabru borbu, podsjećajući ih na to kako su ih neprijatelji podcjenjivali nazivajući ih malobrojn timer kukavicama, koje će Hrvati lako „pojesti“ (*Ci dicevano pochi e tremanti,/ Ci*

²⁸ Mirko Deanović, ibidem, str. 168.

²⁹ Usp. Tonko Maroević, „Hrvat, dakle vojnik: Nova zrnca o sudbini narodnog nam imena u talijanskoj književnosti“, Talijanističke i komparatističke studije u čast Mati Zoriću: Zbornik radova Međunarodnog skupa, Zagreb, 27-28. svibnja 1997, ur. Sanja Roić, Odsjek za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 111–124., str. 111.

³⁰ Alessandro Manzoni, *I promessi sposi*, a cura di Ferruccio Ulivi, Grandi Tascabili Newton, Rim, 1992., str. 455.

³¹ Ippolito Nievo, *Gli amori garibaldini* u *Tutte le opera di Ippolito Nievo*, I Poesie, Mondadori, Milano, 1970., str. 505-506.

³² Ibidem, str. 523.

imbandivan per pasto ai Croati.)³³ Skjavunski vojnici su kod Nieva navedeni i u romanu *Le confessioni d'un Italiano* kao vojničine visoki oko dva i pol metra ("quattro braccia").³⁴

Tonko Maroević, u tekstu o prikazima hrvatskih vojnika u talijanskoj književnosti, navodi primjer milanskog patriota Giunia Bazzonija (1802–1849), koji u jednoj pjesmi poziva svoju kobilu da, ako na bojnom polju nakon bitke na tlu između ostalih neprijateljskih vojnika naiđe i na okrutnog Hrvata ("atroce Croato"), ne pokaže žaljenje nego ga zgazi.³⁵

Antonio Fogazzaro u romanu *Piccolo mondo antico* (1895) nekoliko puta spominje Hrvate, i to uvijek u funkciji simbola okrutnog neprijateljskog vojnika. Opisujući iskrenost i osjećajnost s kojima jedan lik piše pismo ženi u koju je zaljubljen, Fogazzaro kaže: „Napisao joj je trideset stranica opće ispovijedi, ispraznivši sasvim srce i prevrćući mu podstavu, na način koji bi raznježio i Hrvata.“³⁶

Na samom kraju romana glavni junak, pozdravljajući se sa ženom uoči odlaska u rat, skida s vrata zlatni lančić s križem koji je naslijedio od majke: „Uzmi ih ti', rekao je pružajući ih Luisi. 'Bolje je. Nikad se ne zna, mogli bi pasti u ruke Hrvatima.' Ona se prestravi, zadrhti, na trenutak zastade, baci mu se oko vrata i zagrli ga iz sve snage.“³⁷

Gotovo pola stoljeća kasnije Riccardo Bacchelli u romanu *Il mulino del Po* (1938) također spominje hrvatske vojnike u austrijskim trupama: „Garnizon je bio ojačan novim trupama: češkim, hrvatskim, ljudima najčudnijim, neukim i najkivnijim na Italiju i Talijane.“³⁸ Opisuje „skupinu pravih i najtvrdih hrvatskih lojoždera“ ("mangiasego croati").³⁹ Spominje da imaju brkove od kučine ("baffi di capecchio").⁴⁰ Naziva ih sirovim, okrutnim ljudima ("cruda gente"). Hrvatski vojnici odišu „neugodnim smradom stranog mesa“, koji mu se ovaj put činio „zvjerskim, nepodnošljivim“.⁴¹

³³ Ippolito Nievo, *ibidem*, str. 541.

³⁴ Usp. Mate Zorić, "Echi slavo-meridionali nella letteratura italiana del Seicento", str. 161.

³⁵ Tonko Maroević, „Hrvat, dakle vojnik: Nova zrnca o sudbini narodnog nam imena u talijanskoj književnosti“, str. 115.

³⁶ Antonio Fogazzaro, *Piccolo mondo antico*, Biblioteca Economica Newton, Rim, 1995., str. 196.

³⁷ *Ibidem*, str. 273.

³⁸ Riccardo Bacchelli, *Il mulino del Po*, Tomo primo: Dio ti salvi, Mondadori, Milano, 1986., str. 592.

³⁹ *Ibidem*, str. 632.

⁴⁰ *Ibidem*, str. 637.

⁴¹ *Ibidem*, str. 638.

Francesco Dall'Ongaro, Tommaseov prijatelj i sljedbenik, u pjesmi *Il Knout*, napisanoj u Milanu 1852. godine, ironično poziva „brata Hrvata“ da nastavi udarati Italiju austrijskom batinom: *Batti, fratello Croato,/ Infigli i tuoi color/ Sul corpo insanguinato,/ Concesso al tuo furor./ Colei che inerme e scinta/ Sotto il baston ti sta,/ Quella è Italia vinta:/ Batti, o Croato: urrà!*⁴²

Cesare Cantù u djelu *Storia degli Italiani* (I–VI 1854–1856) piše o okrutnostima hrvatskih vojnika u austrijskoj službi za vrijeme revolucije iz 1848. godine, te, između ostalog, navodi kako se „proširilo i vjerovalo da Hrvati uživaju u nesputanim i rafiniranim okrutnostima kao što su vaditi utrobu trudnicama, razapinjati starce i peći ih na laganoj vatri, reščetvoriti dječicu ili nositi ih nataknute na bajunete, sahranjivati žive ljude ili ih posipati terpentinom i paliti.“ (VI, 1586, 726)⁴³ Mirko Deanović, koji se u posebnom radu bavi Cantùovim odnosom prema Hrvatima, ističe kako talijanski autor i sam uviđa da se u navedenim opisima hrvatske okrutnosti radi o fantaziji, jer sam Cantù nešto kasnije dodaje: „Kad zatim čitamo u drugim novinama upravo iste okrutnosti naših prema Nijemcima, shvaćamo da je običaj nacija koje se mrze razmjenjivati takve optužbe.“⁴⁴

Iste priče, ali bez autorovog odmaka, naći ćemo u 20. stoljeću u djelima autora kao što Malaparte, Quarantotti-Gambini i dr., o kojima će biti više riječi u nastavku.

Krajnje negativnu sliku hrvatskog vojnika daje i Caterina Percòto (1812–1887), furlanska plemkinja u pripovijetci *Žena iz Osopa* (*La donna di Osopo*) o požrtvovanoj majci koja za vrijeme rata riskira život kako bi pronašla hranu za svoju gladnu djecu. Nakon što se noću iskrade, spazi je i zaustavi austrijski vojnik:

Vidjevši da je izgubljena, sirota žene kleknu, i gledajući u strašno puščano oko koje joj je mrko prijetilo, pružajući ruke, očajnički je vikala:

- Kruha za moju jadnu dječicu! Samo tražim kruha!...
- Kruha? Kruha!⁴⁵ – ponovi Hrvat, i pokazujući joj komad vojničkog kruha, pozivao ju je divljačkim osmijehom da ga dođe uzeti svojim rukama.

Žena ustade, i nije načinila ni dva koraka kad zviznu metak i pogodi je u čelo. Pade na leđa, a dugačka zapletena kosa poduprla

⁴² Francesco Dall'Ongaro, *Fantasie drammatiche e liriche*, Successori Le Monnier, Firenca, 1866., str. 251.

⁴³ Navedeno prema Mirko Deanović, „Cesare Cantù u odnosu prema Hrvatima“, Poseban otisak iz 285. knjige Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, JAZU, Zagreb, 1951., str. 15–52., str. 30.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ U izvorniku: „-Pane? Kruca! – ripeté il croato“.

je poput jastuka ono blijedo lice, kojim je i nakon što ga je napustila duša lutala misao o iznevjerenoj dječici koja umiru od gladi.⁴⁶

Ista autorica u pripovijetci *Uskrsnuće Kraljevića Marka* (*La resurrezione di Marco Craglievich*) oštro osuđuje Hrvate u austrijskoj službi, a posebno ulogu bana Josipa Jelačića u gušenju revolucije iz 1848. godine.⁴⁷

Premda će se apelativ *croato* sa značenjem okrutnog, stranog vojnika u rječnicima kasnije izgubiti, ostat će u kolektivnom pamćenju. Talijanski slavist Arturo Cronia sredinom 20. stoljeća ističe kako riječ *croato* u više dijalekata sjeverne Italije ima pogrdno ili ironično značenje.⁴⁸ A još je krajem 20. stoljeća Tonko Maroević u Milanu mogao čuti izreku: *Dür com un Croatt* (Grub kao Hrvat), ali i u časopisu *Espresso* naići na križaljku u kojoj je rješenje za definiciju „Okrutni susjedi“ (*Vicini crudeli*) glasil „Hrvati“ (*Croati*).⁴⁹

4. Drugi svjetski rat – povratak i pojačanje starih motiva

„Okrutnost se razlijevala na sve strane, potapala je vrtove, ceste, tržnice, neobrađena polja.“, karakterističan je talijanski dojam koji o ratu na istočnoj jadranskoj obali izriče Ugo Pirro u romanu *Jovanka i druge*.⁵⁰ Slika Hrvata kao okrutnog, barbarskog Drugog, koji čini najmračnije i najizopačenije sadističke zločine, dominantna je u talijanskoj književnosti, historiografiji i publicistici o Drugom svjetskom ratu na istočnoj jadranskoj obali. Njezine izvore valja tražiti na tri razine – s jedne strane postoji realna, dokumentirana činjenična osnova brojnih ratnih zločina i okrutnosti počinjenih od strane Hrvata, pripadnika različitih vojski u tom ratu, no ona nipošto nije dovoljno objašnjenje, jer ti zločini ni kvantitativno ni kvalitativno ne predstavljaju presedan u odnosu na strahote koje su se događale diljem ratne Europe. Drugi element je perpetuiranje tradicionalne slike Hrvata kao okrutnog vojnika, vezane prije svega za hrvatske trupe u austrijskoj vojsci na talijanskom tlu tijekom 19. stoljeća, ali i za vrijeme Prvog svjetskog rata. Treći uzrok istrajnosti te slike okrutnog Hrvata (ali i Slavena i Balkanca općenito) treba tražiti u potrebi za kontrapunktnim osnaživanjem autostereotipa o „dobrom talijanskom vojniku“ („*bono italiano*“), o kojem ćemo opširnije govoriti kasnije.

⁴⁶ Caterina Percòto, „La donna di Osopo“ u *Racconti del Risorgimento*, a cura di Carlo Bo, Edindustria Editoriale, Rim, 1961., str. 27-37., str. 36.

⁴⁷ V. Mate Zorić, „Hrvatska i hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti“, str. 87.

⁴⁸ V. Arturo Cronia, *La Croazia vista dagli italiani: quadri-figure-bilanci*, Istituto per l'Europa Orientale, Rim, 1942., str. 74.

⁴⁹ Tonko Maroević, „Hrvat, dakle vojnik: Nova zrnca o sudbini narodnog nam imena u talijanskoj književnosti“, str. 117. i 124.

⁵⁰ Ugo Pirro, *Jovanka e le altre*, Bompiani, Milano, 1960., str. 57.

Pravo pitanje stoga se ne odnosi na „istinitost“ hiperboliziranih okrutnosti koje su se pripisivale Hrvatima/Balkancima/Slavenima, jer ćemo vidjeti da ih npr. Curzio Malaparte, autor najslavnijeg takvog opisa, pripisuje i drugim europskim narodima, nego zašto su se, i nakon smirivanja strasti u godinama nakon ratova, te „samorazumljive“ slike i dalje održale i zbog čega su tako olako, čak i kada su dolazile iz eksplicitnog područja fikcije, bile preuzimane kao dokazane činjenice.

Najslavniji „hrvatski“ motiv u talijanskoj književnosti vjerojatno je onaj iz romana *Kaputt* (1944) Curzia Malaparte.

Bivši istaknuti član fašističke stranke, Malaparte, nakon niza nesuglasica s Mussolinijevim režimom, dočekuje početak rata kao ratni dopisnik s istočnog fronta, a kasnije se skriva u Finskoj i Švedskoj. Roman *Kaputt*, napisan u prvom licu, dijelom se temelji na tim iskustvima. Pripovjedač putuje ratnom Europom i kao na pokretnoj traci osobno „prisustvuje“ mnoštvu krvavih i morbidnih događaja, kojima redovito pridaje amblemsko značenje. Pri dočaravanju strahote ratnih zločina u pravilu se služi tehnikom kontrapunkta. Pozadina opisanim zločinima, osobito u Istočnoj Europi, obično je idilična priroda, od romantičnih snježnih pejzaža do nepreglednih zelenih ravnica. Uvod u stravični prizor obično je neki otmjeni razgovor ili ambijent, a često su dekadentna aristokratska elegancija i brutalni zločin obuhvaćeni jednim pogledom, kao u prizoru u kojem ulicama rumunjskog grada pored nepreglednog mnoštva leševa ubijenih Židova veselo prolazi otmjena kočija princeze Sturdze i sl.⁵¹ Zločinci su Drugi, prema kojima pripovjedač osjeća moralnu odbojnost i superiornost. *Kaputt* je prepun morbidnih epizoda, naročito onih vezanih za obezvrjeđivanje i mesarenje ljudskog tijela – od naslonjača presvučenih ljudskom kožom⁵² do općeg mjesta vađenja očiju.

„Košara ostriga“, vjerojatno je najslavnija epizoda romana *Kaputt*, koja će kasnije postati i drastičan primjer uzimanja eksplicitno fikcionalnog djela kao povijesnog „dokumenta“. U njoj Malaparte pripovijeda o posjeti Anti Paveliću usred rata. U Poglavnikovom uredu pripovjedač i protagonist susreće i talijanskog opunomoćenog zastupnika Raffaelea Casertana. U srdračnom razgovoru s talijanskim gostima Pavelić objašnjava prirodu svoje vladavine:

„Hrvatski narod“, govorio je Ante Pavelić, „želi da se njime vlada s dobrotom i pravično. A ja sam tu da jamčim dobrotu i pravdu.“

Dok je govorio, promatrao sam košaru od vrbova pruća na pisaćem stolu, lijevo od Pavelića. Poklopac je bio odškrinut i vidjelo se da je košara bila puna plodova mora, tako mi se činilo, i to rekao

⁵¹ V. Curzio Malaparte, *Kaputt*, Mondadori, Milano, 1979., str. 154-155.

⁵² Ibidem, str. 353.

bih ostriga, ali izvađenih iz oklopa, poput onih koje se ponekad vide izložene, u velikim posudama, u izlozima Fortnum and Masona, na Piccadillyju u Londonu. Casertano me pogledao i namignuo mi: „Godila bi ti dobra juha od ostriga, zar ne?“

„Jesu li to ostrige iz Dalmacije?“, upitah Poglavnika.

Ante Pavelić podiže poklopac košare i pokaza nam te plodove mora, tu ljigavu i želatinoznu masu, ostriga i reče, smiješeći se onim svojim dobrim i umornim osmjehom: „To je dar mojih vjernih ustaša: tu je dvadeset kila ljudskih očiju“.⁵³

Navedena Malaparteova epizoda doživjeti će neslućenu *fortunu* koja traje do današnjih dana. Navodit će se kao historiografska činjenica i od strane zapadnoeuropskih i američkih autora (među kojima su i neki talijanski, o kojima će biti više riječi kasnije), a koristit će se i u propagandne svrhe za vrijeme ratova devedesetih godina.⁵⁴ Ostavivši postrani njezinu propagandnu uporabu i moralnu upitnost tog isticanja u prvi plan jedne fikcionalne, lako opovrgljive epizode, čijim se stavljanjem u istu razinu s nebrojenim, obilno dokumentiranim zločinima Pavelićevog režima, otvara opasna mogućnost njihovog relativiziranja, u okviru analize jadranskog orijentalističkog diskursa, više nas zanima razlog velike zapadne *fortune* tog prizora – zbog čega je i talijanskim čitateljima bio tako fascinant i uvjerljiv?

Malaparte „orijentalizira“ Slavene već u knjizi *Intelligenza di Lenin* (1930), u kojoj opisuje ruski, slavenski svijet kao „mračni svijet, u kojem protivne sile, sudarajući se, rađaju čudne strasti, nevjerojatne ludosti, monstruozne naivnosti“.⁵⁵ Tom iracionalnom slavenskom svijetu nedostaje „zakon, pravilo, logika, konstantna mjera: pa makar i Machiavellijeva logika“.⁵⁶

Ruse, kao ogledne Slavene, opisuje kao apsolutne Druge: „Rusi ne vole život: umiru ravnodušno. Reći ću da umiru lako. To je tajna njihove prirode: nema europske logike koja to može otkriti.“⁵⁷ Njihovo zločinačko postupanje nije vođeno racionalnim razlozima, već „klija“ po prirodi: „U prirodi Rusa dobro i zlo se miješaju: nikad se ne zna koliko zla klija u dobrim duša-

⁵³ Curzio Malaparte, *ibidem*, str. 292.

⁵⁴ Jednostavna internetska pretraga na upit „Malaparte Pavelić“ upućuje na čitav niz stranica na kojima se Malaparteova epizoda dodatno „obogaćuje“ tako što se, namjesto „venti chili di occhi umani“ iz izvornika, umeće „dvadeset kila očiju srpske dece“. Branimir Donat je tvrdio (*Vjesnik*, 21. travanj 1990.) kako je priču o korpi punoj ljudskih očiju izmislio i Malaparteu ispričao pjesnik Viktor Vida, kako bi fašistu Malaparteu uvjerio da u NDH nije sve onako kako mu se čini.

⁵⁵ Curzio Malaparte, *Intelligenza di Lenin*, Fratello Treves Editori, Milano, 1930., str. 16.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, str. 18.

ma. Najmilije oči skrivaju mračne misli: najstrašniji zločini, u srcima Rusa, rađaju se odjednom, kao čisti ljiljani.“⁵⁸

I kod Malaparte nalazimo stupnjevanje orijentalizma. Saveznički vojnici u osvojenim talijanskim gradovima ponašaju se poput kolonizatora, otprilike onako kako se talijanski vojnici koju godinu ranije ponašali na istočnoj jadranskoj obali. U romanu *Koža (La pelle)* objavljenom 1949. godine Malaparte opisuje Napulj u razdoblju neposredno nakon što su ga zauzeli saveznici. Hiperbolički opisuje bijedu i poniženje talijanskog stanovništva. Između ostalih mazohističkih prizora piše o ženama koje na uglovima ulica stranim vojnicima nude svoju djecu od osam, deset godina:

Žene su vikale: "Two dollars the boys, three dollars the girls!"
„Bi li ti se svidjela, reci pošteno, djevojčica od tri dolara“, rekao sam Jacku.
"Shut up, Malaparte.“⁵⁹

Ubrzo potom Malaparte nudi i nekoliko tih „stravičnih primjera hrabrosti i bijesa“:

Brojni leševi njemačkih vojnika, koje sam osobno vidio, još nesahranjene dva dana nakon oslobođenja Napulja, imali su potrgana lica, vratove rasparane ugrizima: i još su bili vidljivi otisci zuba u mesu. Mnogi su bili nagrđeni zarezima škara. Mnogo ih je ležalo u moru krvi, s dugim čavlima zabijenima u lubanji.⁶⁰

Malaparteova frustracija američkom okupacijom/oslobođenjem očituje se u nizu šokantnih prizora. Simbolička slika tadašnjeg Napulja je mlada djevojka, navodno jedina nevina u gradu, koju gomile stranih vojnika dolaze vidjeti, pri čemu plaćaju „ulaznicu“ od jednog dolara i čekaju po pola sata u redu kako bi se digitalno-vaginalnim pregledom uvjerali da je djevojka doista djevica. Među tim gledateljima-konzumentima su i Malaparte i njegov američki prijatelj, časnik Jimmy:

„(...) Napulj nikada nije bio ovakav. Da je Amerika izgubila rat, zamisli koliko bi američkih djevica, u New Yorku ili u Chicagu, ras-tvorile noge za jedan dolar. Da ste izgubili rat, bila bi jedna američka djevica na ovom krevetu, umjesto ove jadne napuljske djevojke.“
„Ne govori gluposti“, rekao je Jimmy, „i da smo izgubili rat ovakve stvari se ne bi vidjele u Americi.“

⁵⁸ Curzio Malaparte, *Intelligenza di Lenin*, str. 30-31.

⁵⁹ Curzio Malaparte, *La pelle*, Garzanti, Milano, 1967., str. 15.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 45.

„Vidjelo bi se i gore, u Americi, da ste izgubili rat“, rekao sam, „kako bi se osjećali herojima, svi pobjednici imaju potrebu vidjeti ovakve stvari. Imaju potrebu zabiti prst u jednu pobijedenu djevojku.“⁶¹

Među brojnim amblemskim objektima u Malaparteovom romanu ističe se i plava pubična perika, koju napuljske djevojke stavljaju kako bi zadovoljile američke crne vojnike koji osjećaju posebnu strast prema plavušama: „Nije vaša krivica, znam“, rekao sam, „nije vaša krivica. Cijela Europa nije ništa drugo nego čuperak plave dlake. Kruna od plavih dlaka za vaše pobjedničko čelo.“⁶²

Malaparte opisuje Napulj kao poslijeratnu Sodomu i Gomoru, pri čemu niže brojne mučne prizore. Vrhunac perverzije i morbidne fantazmagorije je kuhana djevojčica-sirena koju poslužuju na golemo srebrnom pladnju na večeri s američkim časnicima i njihovim suprugama:

Bio je to prvi put da vidim skuhanu djevojčicu: i šutio sam, stegnut svetim strahom. Svi oko stola bili su blijedi od užasa.

General Cork podiže oči prema gostima za stolom i drhtavim glasom uzviknu: „Ali to nije riba!... To je djevojčica!“

„Ne“, rekoh, „to je riba.“⁶³

Amerikanci promatraju Talijane kao barbare:

„Nisam došla u Europu zato da me vaš prijatelj Malaparte i vi prisiljavate jesti ljudsko meso“, rekla je gospođa Flat glasom koji je drhtao od prijezira, „ostavimo tom barbarskom talijanskom narodu da jede djecu za večeru. Ja odbijam. Ja sam poštena Amerikanka. Ja ne jedem talijansku djecu!“⁶⁴

Zanimljivo je da se Malaparte se u romanu *Koža* referira na raniji roman *Kaputt*, pri čemu ironizira „dokumentarnu vrijednost“ tog djela:

„Volio bih znati“, rekao je Pierre Lyautey okrećući se prema meni s uljudnom ironijom, „što ima istinitoga u svemu onome što pripovjedate u *Kaputtu*.“

„Uopće nije važno“, rekao je Jack, „da li je ono što Malaparte pripovjeda istinito ili lažno. Pitanje koje treba postaviti je drugo: da li je ono što on radi umjetnost ili nije?“

⁶¹ Curzio Malaparte, *La pelle*, str. 50.

⁶² Ibidem, str. 84.

⁶³ Ibidem, str. 213.

⁶⁴ Ibidem, str. 218.

„Ne bih želio biti neljubazan s Malaparteom, koji je moj gost“, rekao je general Guillaume, „ali mislim da se on u Kaputtu poigrava sa svojim čitateljima.“

„Ni ja ne želim biti neljubazan prema vama“, odgovorio je Jack živahno, „no mislim da ste u krivu.“

„Ne očekujete od nas da vjerujemo“, rekao je Pierre Lyautey, „da se Malaparteu stvarno dogodilo sve ono što pripovijeda u Kaputtu. Je li moguće da se njemu sve dogodi? Meni se nikada ništa ne događa!“⁶⁵

4.1. O jednom općem mjestu europske ratne propagande

Phillip Knightley u knjizi *Prva žrtva: Ratni dopisnik kao heroj, propagandist i stvaralac motiva od krinskog do vijetnamskog rata* (1975)⁶⁶ ispituje odnos ratnih dopisnika prema istini i mitu tijekom najvećih ratova vođenih od sredine 19. do druge polovice 20. stoljeća. U poglavlju posvećenom Prvom svjetskom ratu autor posebnu pozornost posvećuje trenutku u kojem je, nakon velikih početnih žrtava koje nisu rezultirale značajnijim pomicanjem bojišnice, došlo do zamora „ljudskog materijala“ i pada borbenog morala. U toj situaciji se propaganda, na svim zaraćenim stranama, žešće nego ikada prije potrudila vojnike „očelitchi za nove žrtve“.⁶⁷

Knightley navodi brojne primjere stravičnih priča koje „prenose“ ratni dopisnici sa svih sukobljenih strana. Britanski list *Financial News* tako 10. lipnja 1915. piše kako je „Kaiser naredio njemačkim zrakoplovima neka ulože posebne napore da ubiju djecu kralja Alberta, kako su određene posebne nagrade onim posadama njemačkih podmornica što potope brod kojim putuju žene i djeca, i kako je Kaiser osobno naredio mučenje trogodišnje djece i specificirao način mučenja koji treba primijeniti.“⁶⁸ Čak su i službeni odbori donosili priče pune stravičnih detalja poput javnih silovanja, odsijecanja dojki i sličnih „pikanterija“, za koje se kasnije pokazalo da su potpuno izmišljene.⁶⁹

Ni njemačka propaganda u tom pogledu nije zaostajala za protivničkom, pa Knightley kao zoran primjer navodi sljedeće: „Njemački listovi bili su puni priča o bolnicama pretrpanim njemačkim vojnicima kojima su isko-

⁶⁵ Curzio Malaparte, *La pelle*, str. 272.

⁶⁶ Phillip Knightley, *Prva žrtva: Ratni dopisnik kao heroj, propagandist i stvaralac motiva od krinskog do vijetnamskog rata*, prev. Nikola Kršić, Otokar Keršovani – Rijeka, Opatija, 1977. (izvornik: Phillip Knightley, *The First Casualty*, André Deutsch Ltd., London, 1975.). Knjiga je naslovljena prema rečenici senatora Hiram Johnsona „Kad izbije rat, prva žrtva je istina.“

⁶⁷ Ibidem, str. 93.

⁶⁸ Ibidem, str. 96.

⁶⁹ Ibidem.

pane oči. *Weser Zeitung* pisao je kako je jedan desetogodišnji dječak vidio 'punu kantu iskopanih očiju' – što je priča stara kao križarski ratovi⁷⁰.

No osim priče o posudi punoj iskopanih očiju, koju navodi kao opće propagandno mjesto, Knightley navodi još neke njemačke propagandne priče poput one o nekom francuskom svećeniku koji je odsijecao prste njemačkim zarobljenicima, skidao s njih prstenje i od njega pravio lanac koji je nosio oko vrata, a o čemu je pisao *Die Zeit im Bild*.⁷¹

O mehanizmu nastajanja i širenja takvih priča dobro svjedoči Knightleyeva analiza jedne francuske propagandne epizode:

Najveće francusko dostignuće na polju izmišljenih zločina bila je priča o belgijskom djetetu bez ruku. Iako je priču zapravo lansirao Timesov ratni dopisnik u kolovozu 1914. godine, Francuzi su je dotjerali i dali joj širok publicitet. Timesov je dopisnik napisao: „Jedan čovjek, s kojim nisam osobno razgovarao, rekao je nekom funkcionaru katoličkog udruženja da je vlastitim očima vidio kako su njemački vojnici odsjekli ruke djeteta koje se držalo za majčinu suknju.“⁷² Biro za štampu, ured za propagandu francuske vlade, nabavio je 1915. godine i sliku tog djeteta bez ruku, koja je 18. rujna 1915. objavljena u *La Rive Rouge*. Da bi priča bila sablasnija, kasnije je dopunjena i crtežom na kojemu su prikazani njemački vojnici kako jedu te ruke. Nitko se nije upitao bi li to dijete uopće ostalo živo da su mu ruke naprosto odsječene. Belgijski prelat kardinal Mercier organizirao je istragu, ali nije uspio utvrditi osnovanost te priče, a ni u toku mnogobrojnih istraga poslije rata nije utvrđen ni jedan jedini zločin takve vrste.⁷³

Isti mehanizam nabiranja stravičnih pričica koje se prenose iz treće ili četvrte ruke korišten je i u autobiografskom romanu-kronici *Proljeće u Trstu* Pier-Antonija Quarantotti-Gambinija u pogledu hiperboliziranih zločina jugoslavenskih partizana, koji ćemo analizirati u nastavku.

⁷⁰ Phillip Knightley, *ibidem*, str. 122.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Knightley navodi tu priču prema Arthur Ponsonby, *Falsehood in Wartime*, George Allen and Unwin, London, 1928., str. 78.

⁷³ Phillip Knightley, *Prva žrtva: Ratni dopisnik kao heroj, propagandist i stvaralac motiva od krimskog do vijetnamskog rata*, str. 123.

4.2. Partizanski *pulp-horror* u Trstu

Pier Antonio Quarantotti Gambini (1910–1965) ubraja se među najznačajnija imena tršćanske književnosti i tzv. „književnosti granice“.⁷⁴ Iz Trsta, koji je tada bio u rukama jugoslavenskih partizana, pobjegao je 27. svibnja 1945. u Veneciju, gdje je postao glavnim urednikom radio stanice „Radio Venezia Giulia“, koja je emitirala program za Talijane Istre i Kvarnera te za izbjeglice iz Julijske Krajine u Italiji.⁷⁵ U memoarskom djelu, romanu-kronici *Proljeće u Trstu: Sjećanja iz '45. (Primavera a Trieste: Ricordi del '45)*, objavljenom 1951. godine, Quarantotti Gambini u obliku dnevnika bilježi razdoblje od dana kada je čuo vijest o Mussolinijevom strijeljanju, preko jugoslavenskog zauzimanja i kratkotrajne vladavine u Trstu, pa sve do napuštanja grada. U predgovoru autor piše da je ta knjiga, nastala na temelju dnevnčkih zabilješki iz tih dana, svjedočanstvo onoga što je sam vidio, čuo i osjetio.⁷⁶

Pišući o protivnicima upotrebljava uobičajeni nediferencirani, pejorativni izraz „Slavo“. Opisuje ih kao apsolutne Druge. Nasuprot Talijanima, oni ne mare za „estetiku“, za pojavnost: „U ovom trenutku Talijani se, nažalost, boje estetike, tj. strahuju da se ne pokažu kao nacionalisti, da im ne kažu da su nacionalisti, premda u dubini duše znaju da to nisu. Da, to je strah od estetike: mana koju ni Staljin ni Tito nikada ne pokazuju.“⁷⁷

Slijedeći tradicionalnu poluorijentalističku matricu, jugoslavensku vlast u Trstu on doživljava kao civilizacijsku katastrofu, trijumf niže, došljake i sluganske rase:

Ne mogu opisati osjećaj uništenosti, potpune, koju osjećam pri ovoj misli: Slavi su u Trstu. A onda osjetim, u dubini duše, poriv za pobunom: koliko beskoristan! Naši gradovi su postojali uz ovo more, sa svojim lukama, kazalištima, arenama, rimskim cestama i temeljima, stoljećima i stoljećima prije nego što su se Slaveni prvi put pojavili u Europi slijedeći vojske drugih naroda kojima su pružali usluge (...) ⁷⁸

⁷⁴ V. Bruno Maier, *La letteratura italiana dell'Istria dalle origini al Novecento*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1996.; Nedjeljko Fabio, *Štavljenje štiva*, Znanje, Zagreb, 1977., str. 13. O tršćanskoj književnosti v. Bruno Maier, *La letteratura triestina del Novecento*, LINT, Trst, 1969.

⁷⁵ V. Nedjeljko Fabio, *Štavljenje štiva*, str. 33.

⁷⁶ Pier Antonio Quarantotti Gambini, *Primavera a Trieste*, Mondadori, Milano, 1951., str. 9-10.

⁷⁷ *Ibidem*, str. 35.

⁷⁸ *Ibidem*, str. 59.

Razmišljanje o stihovima jedne šaljive „slavenske“ pjesme o caru Nikoli koja završava stihovima „mrtvima sloboda, živima zatvor“, Quarantotti Gambini zaključuje ovako:

Da, shvaćao sam. Onaj tko pjeva tako ne kori carevo nasilje, nego uživa u njemu i čini ga silovito svojim. Izbijao je iz te pjesme sav mračni i svježi, divljački primitivan, sadistički impuls premladih naroda.

Sada sam vidio fojbe i crnog psa upravo na način kako sam ih sebi uvijek objašnjavao. Ne nacionalna mržnja (iste su stvari Slavi radili i sa svojim, u Jugoslaviji) i ne socijalna kivnost, već provala – poput atavističke krvave pjesme, kad političke okolnosti jamče nekažnjivost – neobuzdana sadistička pomama: ubijanje za jedne, ropstvo za druge. I eto djevojaka koje skidaju gole, vežu ih za drvo, režu im dojke, promatraju ih, između krikova i šala, dok se krvave svijaju. Eto kastriranih neprijateljskih vojnika. Eto muškaraca i žena živih bačenih u fojbe; gdje se potom ubacuje i crni pas, kako bi vječno lajući masakriranima zauvijek oduzeo mir i na onome svijetu.⁷⁹

Slaveni se žele osvetiti za riječki pothvat, svojim tršćanskim, koji je „znatno širi, mračniji, diktatorski i okrutniji“.⁸⁰

Quarantotti Gambini opsežno nabraja slavenske okrutnosti: „čuli smo više puta priče, i od svjedoka, da je ubijanje zarobljenika sječenjem na komade običaj, gotovo obred, jugoslavenskih partizana“.⁸¹ Te zločine objašnjava „preokrutnom naravi balkanskih Slavena“.⁸²

Slavenska etika je potpuno suprotna talijanskoj: „Kod nas se biva odlikovan onaj koji riskira ili daruje vlastiti život, kod njih onaj koji oduzme tuđi“.⁸³

Orijentaliziranje jugoslavenskih partizana dovodi do te mjere da mu oni izgledaju azijski, poput turskih osvajača:

„Jesi li primjetio“, pitam ga, „izvjesna blijeda lica, mračnih očiju, i nekih orijentalnih izraza među Titovim ljudima? Neki nemaju apsolutno ništa slavenskoga. Podsjećaju me prije na izvjesna lica koja smo vidjeli u Istanbulu i među muslimanima s otoka... (...) Ali moraš znati da su mnogi od njih, među Jugoslavenima koji se nalaže u Trstu, također muslimani.“⁸⁴

⁷⁹ Pier Antonio Quarantotti Gambini, *ibidem*, str. 115-116.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, str. 166.

⁸² *Ibidem*, str. 167.

⁸³ *Ibidem*, str. 172.

⁸⁴ *Ibidem*, str. 199.

Autorovu maštu posebno stimuliraju partizanke, tako opisuje jednu „raspuštene kose i u čizmama, s revolverom za pojasom“ o kojoj je čuo priče da je ubila petnaestak ljudi, što ga odmah podsjeća na „djevojke iz Jugoslavije koje su odvodile naše vojnike u šume, na početku rata, i tamo na travi, nakon što bi im se podale, prerezale bi im vrat“.⁸⁵

Quarantotti Gambini iznosi i čitav niz „urbanih legendi“, gotovo istovjetnih onima koji su gradovima bivše Jugoslavije kružili tijekom ratova devedesetih godina 20. stoljeća: neki antikvar mu priča kako su prvih dana partizani smjestili svoje krave u kavanu Garibaldi, a volove u kazalište Verdi, izmet su nalazili čak i u ladicama ureda u općinskom središtu, partizani se umivaju u zahodskim školjkama i sl.⁸⁶

U fusnoti na istoj stranici dodaje: „Priča se o jednom kapelanu u službi Titovih partizana, koji je, pozvan da dadne posljednju utjehu osuđenima prije egzekucije, njima govorio: 'Svinjo talijanska, konačno ćeš dobiti svoju kaznu'“.⁸⁷

Partizanska okrutnost prevladava uskočku, o kojoj su *horror* stranice ispisivane stoljećima ranije. Quarantotti Gambini piše o tome kako jedan tršćanski brijač priča kako mu je neka Slavenka govorila kako su Titovi partizani prije ubacivanja u fojbe zarobljenicima najprije „odsjekli prste, koje su onda okrvavljene pekli na žaru da bi ih potom prisilili da ih žvaču i progutaju. Tako je svaki, prije nego je bio ubijen, jeo vlastite ruke. A potom i druga sakaćenja: genitalije...“⁸⁸ Pri svemu tome, Slaveni, poput Indijanaca i Afrikanaca u kolonijalističkim propagandnim prikazima, plešu kolo oko izmesarenih leševa svojih žrtava.⁸⁹

Neka, opet neimenovana, Slavenka mu je pričala kako je osudila vlastitu sestru koja je ljubovala s Talijanom: „suseljani, također i žene, najprije su joj odsjekli dojke i guzove i iščupali jajnike, režući je unutra nožem; a onda, kad se već činilo da više i nije živa, smrskali su joj glavu stijenom.“⁹⁰

Na ovu priču jedan sugovornik odmah dodaje i sljedeću o tome kako su partizani u nekom neimenovanom mjestu u šumi uhvatili jednog talijanskog vojnika s djevojkom iz sela:

„Svukli su ih i oboje gole odveli u selo, gdje se na njoj izredalo ne znam koliko muškaraca pred očima braće i sestara (dva momčića i jedna djevojčica, koji su bili prisiljeni gledati), a potom su joj od-

⁸⁵ Pier Antonio Quarantotti Gambini, *ibidem*, str. 206.

⁸⁶ *Ibidem*, str. 227.

⁸⁷ *Ibidem*, str. 260n.

⁸⁸ *Ibidem*, str. 261-262.

⁸⁹ *Ibidem*, str. 263.

⁹⁰ *Ibidem*.

rezali dojke i bacili ih psima, te su je, proklinjući Italiju, prisilili da proguta testise koje su odsjekli vojniku.“

Trenutak šutnje; i brijač spušta ruku sa škarama i ostaje nepokretan.

„Ja sam čuo o jednome“, kaže na koncu onaj što je kivan na slavenske svećenike, „kojem su otkinuli penis i testise ugrizima...“⁹¹

Sve ove priče autor uzima kao sigurne i potvrđene i retorički se pita čime su ti ljudi zaslužili takvu sudbinu. Ta perverzna fasciniranost okrutnosti i projiciranje potisnute agresije, posebno seksualnih i sadističkih fantazija na slavenskog Drugog, ponovit će se pola stoljeća kasnije i u pisanju o ratovima na području bivše Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća.

Pored toga što je jedan od najistaknutijih predstavnika tršćanske književnosti, Pier Antonio Quarantotti Gambini je, unutar tradicije prekojadranskog poluorijentalizma, značajan i zbog toga što će njegovo djelo *Proljeće u Trstu* poslužiti kao važan izvor tema i motiva u kasnijoj publicistici.

U predgovoru knjizi Riječanina Fulvia Chioprisa *Jadranska kalvarija* (*Calvario adriatico*, 1969) Armando Odenigo ističe kako taj autor piše zato da bi „loše informirane“ uvjerio „da u pogledu jezivih okrutnosti, prave orgije kolektivnog sadizma, izvršenih u rujnu 1943. i u proljeće 1945. godine, Titove bande drže svjetski primat“.⁹² Govori o „sotonskim orgijama“ jugoslavenskih partizana. Dodaje i kako su, pored onih o partizanskim zločinima, „druge stranice koje treba nanovo čitati i promisliti one koje se odnose na bajku o fašističkom maltretiranju i proganjanju slavenskih manjina: to je bajka izmišljena kako bi se objasnile deportacije, bacanja u fojbe i genocid, kao neizbježan rezultat ogorčene žeđi za osvetom“.⁹³

Među brojnim pikanterijama o okrutnosti slavenskih partizana na tragu već viđenih kod Quarantotti-Gambinija kod Chioprisa se ističe priča o mučenju koje je prošao učitelj iz Opatije Giuseppe Tosi:

Nakon što je zatražio da pije, ponuđena mu je čaša puna njegove vlastite krvi koja je obilno liptala iz strašnih rana. Nakon što ju je popio, rekao je s osmjehom: „Nikad nisam pio bolje talijansko vino“.

Dokrajčen je dok je šaptao riječi oprosta za svoje ubojice.⁹⁴

⁹¹ Pier Antonio Quarantotti Gambini, ibidem, str. 264.

⁹² Armando Odenigo, „Prefazione“, u Fulvio Chiopris, *Calvario adriatico*, Edizioni Del Borghese, Milano, 1961., str. 9–13., str. 11.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Fulvio Chiopris, *Calvario adriatico*, str. 36.

4.3. Slavonska okrutnost naspurot mitu "bono italiano"

Za razumijevanje istrajnosti predrasude o „okrutnom Hrvatu/Slave-nu/Balkancu“ i u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, nužno je uzeti u obzir i potpuno suprotan autostereotip o „dobrom talijanskom vojniku“, koji se počeo destruirati tek u recentnoj talijanskoj historiografiji i publicistici (točnije, u njezinom manjem, ali kompetentnom dijelu). U knjizi „*Ubija se premalo*“: *Talijanski ratni zločini 1940–43* („*Si ammazza troppo poco*“: *I crimini di guerra italiani 1940–43*, 2006) Gianni Oliva analizira talijansku okupacijsku politiku i počinjene zločine na istočnoj obali Jadrana, ali i neke od razloga kolektivnog potiskivanja tog iskustva:

Što se, dakle, dogodilo? Dogodilo se to da su od lipnja 1940. do rujna 1943. Talijani vodili zajednički agresivni rat s nacističkom Njemačkom, da su ga odmah nakon toga htjeli zaboraviti i da su ga uklonili iz vlastite nacionalne svijesti: to je psihološka reakcija kako bi se prevladala emotivna težina neprilične prošlosti, te, istovremeno, politički izbor koji je dijelio cjelokupni antifašistički upravljački sloj, kako bi se zemlju oslobodilo odgovornosti Osovine i kako bi joj se vratila neka vrsta moralnog djevičanstva.⁹⁵

Oliva, govoreći o tom procesu kolektivnog zaborava, ističe značaj promicanja jednog autostereotipa:

Kako bi se osigurao mehanizam uklanjanja krivice, poslužio je osiguravajući i samoodrešujući stereotip "italiani brava gente", kolektivna slika samih sebe nataložena u nacionalnoj svijesti, koju je Mussolini smatrao pokazateljem moralne slabosti koju treba pobijediti rimskim odgojem, no čijem je pothranjivanju pridonio i sâm fašizam slikom kolonijalizma u Africi, koji je bio predstavljen kao mirotvorno i vrijedno djelo civiliziranja. Prema tom modelu, talijanski vojnik je fundamentalno dobar, čvrsto ukorijenjen u obiteljskim vrijednostima, čak pomalo i „mamin sin“; kao takav, on nije sposoban za nasilje prema nemoćnima, ne bjesni u odmazdama, ne upušta se u brutalna ratna nasilja. Kad puca i ubija, on sluša viša naređenja, no nosi sa sobom humanost koju ne zaboravlja, instinktivno ublažava strogost naredbi, zna biti velikodušan i milosrdan prema sirotima: nesposoban za mržnju, ni on nije omražen i zbog toga prijateljuje s civilnim stanovništvom, u izbama ruske stepe ili na egejskim otocima.⁹⁶

⁹⁵ Gianni Oliva, "Si ammazza troppo poco": I crimini di guerra italiani 1940–43, Mondadori, Milano, 2006., str. 5.

⁹⁶ Ibidem, str. 6.

Tu sliku često nalazimo i na filmu – Oliva navodi film *Mediterraneo* Gabrielea Savlatorea iz 1991. godine, u kojem talijanski vojnici „prijateljuju s Grcima, igraju karte sa starcima i loptaju se s dječacima, plešu sirtaki, oslikavaju crkve“.⁹⁷ I povjesničar Eric Gobetti ističe snagu mita „italiani brava gente“ te dodaje da su „taj mit, duboko ukorijenjen i u masovnoj kulturi, branili povjesničari različitih političkih orijentacija, i tek se zadnjih godina malobrojna skupina istraživača kritički pozabavila problemom represivnih aktivnosti talijanske vojske prije i tijekom Drugog svjetskog rata“.⁹⁸ Analizom memoara talijanskih časnika i vojnika koji su kao okupatori boravili na području bivše Jugoslavije, Gobetti uočava jasnu namjeru samoopravdavanja, pri čemu se ne radi samo o potvrđivanju mita o „Talijanima dobrim ljudima“, već i prebacivanju optužbi zbog nepotrebnog nasilja na partizane.⁹⁹

Gobetti navodi i slučaj BBC-jevog dokumentarnog filma *Fascist Legacy* (1989), kojeg je RAI kupila, ali nikada nije prikazala, kao primjer da su te teme još „apsurdno vruće“ te dodaje kako

(...) s druge strane malobrojni znaju da je Italija upotrebljavala 'oružja za masovno uništenje' (zagušljive plinove) tijekom Etiopskog rata, jednako ih malo sjeća mračnih aspekata talijanske misije u Somaliji devedesetih godina. Masovnom kulturom – ne samo nacionalnom, već i međunarodnom – i dalje dominira stereotip pomalo glupog, ali dobrog i simpatičnog talijanskog vojnika.¹⁰⁰

Pored notornog *Mediterranea*, Gobetti navodi i primjer američkog filma *Mandolina kapetana Corellija* (*Captain Corelli's mandolin*, 2000, r. John Madden), u kojem Nicolas Cage po cijeli dan pjeva i zavodi grčke djevojke.¹⁰¹

Osjećaj isključenosti iz povijesnog sjećanja dijelili su i povratnici iz tog rata. Za razliku od talijanskih vojnika koji su se borili u Africi ili u Rusiji, oni koji su rat proveli na istočnoj jadranskoj obali nisu imali velikih pobjeda ni epskih poraza, što izaziva sljedeću reakciju:

Poteškoća smještanja vlastitog ratnog iskustva u kolektivni imaginarij potaknula je brojne protagoniste na to da prilagode svoju priču onoj koja je bila najraširenija, zapostavljajući ili svjesno ispuštajući stvarnost protupartizanske represije i prihvaćajući općeniti mit „Talijana dobrih ljudi“.¹⁰²

⁹⁷ Gianni Oliva, „Si ammazza troppo poco“, str. 6.

⁹⁸ Eric Gobetti, *L'occupazione allegra: Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, str. 19.

⁹⁹ Ibidem, str. 19.

¹⁰⁰ Ibidem, str. 175.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem, str. 193.

O karakteru talijanske okupacije istočne obale Jadrana svjedoči i nekoliko dokumenta najviših vojnih zapovjednika. General Mario Robotti, dva dana nakon sastanka s Mussolinijem u Gorici 31. srpnja 1942., prigovara svojim časnicima jer se „ubija premalo“.¹⁰³ U zloglasnoj okružnici 3C general Mario Roatta, zapovjednik Druge armije, preporučuje svojim vojnicima „ne zub za zub, već glava za zub!“¹⁰⁴

U istom dokumentu ističe se i sljedeće:

- borba koju vodimo nije duel, u kojem se oružje mora izjednačiti neprijateljevom, niti neki uobičajeni oblik rata u kojem upotrijebljena sredstva – iz optike opće ekonomije – trebaju biti u proporciji s metom.

- već je borba usporediva s onom kolonijalnom, u kojoj protivniku treba dati jasan i trenutačan osjećaj naše goleme premoći, i neumoljivosti naše reakcije.¹⁰⁵

Navedene upute slijede istu logiku koja je primjenjivana u afričkim kolonijama tijekom tridesetih godina, a pri tome treba imati u vidu i da su se brojni talijanski visoki časnici, koji su za vrijeme Drugog svjetskog rata zapovijedali talijanskom vojskom na drugoj strani Jadrana, formirali u ranijim kolonijalnim ratovima, od Etiopije do Libije.¹⁰⁶

Gianni Oliva ističe kako fašizam, u definiranju svoje okupacijske politike na Balkanu, slijedi „rasni“ stav, pri čemu navodi Mussolinijeve riječi: „nasuprot jedne inferiorne i barbarske rase kao što je slavenska ne smije se slijediti politika koja daje mrkvu, već politika batine“.¹⁰⁷ Na istom tragu fašistički načelnik Rijeke Temistocle Testa ističe da je to „narod koji svakoga dana sve više dokazuje da je ono što je uvijek bio, to jest, inferiorna rasa koju se mora tretirati kao takvu, a ne ravnopravno“.¹⁰⁸

Talijanski okupatori prikazuju same sebe kao dobrohotne civilizatore, a svako odbijanje njihove „misije“ je viđeno kao teška nezahvalnost. Giuseppe Bastiniani, fašistički upravitelj Dalmacije, u govoru iz travnja 1942. u Zadru kaže: „Mi ćemo u najmlađe usaditi ono što su mileniji civilizacije dali našoj kulturi. Ako se oni toga žele odreći, mi ih nećemo silom držati ni u školi ni u

¹⁰³ Eric Gobetti, *L'occupazione allegra*, ibidem, str. 119.

¹⁰⁴ Ibidem, str. 175. (DOCUMENTO N.1, COMANDO 2a ARMATA – STATO MAGGIORE, CIRCOLARE N.3C, 1°Marzo 1942-XX, VI PUNTO)

¹⁰⁵ Ibidem, str. 195.

¹⁰⁶ Eric Gobetti, ibidem, str. 184.

¹⁰⁷ Gianni Oliva, „Si ammazza troppo poco“: I crimini di guerra italiani 1940–43, str. 58.

¹⁰⁸ V. Eric Gobetti, *L'occupazione allegra: Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, str. 181. (AVII, b. 875, 5/2)

kući, širom ćemo otvoriti vrata naših granica kako bi mogao izaći svaki onaj koji ne želi biti, ili se ne osjeća dostojan takve privilegije.“¹⁰⁹ Politička retorika tako je politički i nacionalni konflikt prikazivala kao sukob između različitih rasa i civilizacija, pri čemu se podrazumijevala talijanska superiornost. Rasistički mentalitet, koji je oduvijek bio glavna potpora kolonijalnih pothvata, tako je obilno prožimao i „povijesnu misiju 'latiniteta' u Dalmaciji“.¹¹⁰

U skladu s tim, borba s partizanima prezentirana je kao sukob civilizacije i barbara, gdje se partizanskoj okrutnosti suprotstavlja, ranije navedeni, stereotip Talijana koji je po prirodi dobar.¹¹¹ Povjesničar Eric Gobetti piše da je stereotipna slika Hrvata za vrijeme Drugog svjetskog rata bila oslonjena na identifikaciju s neprijateljem iz Risorgimenta i iz Prvog svjetskog rata i navodi riječi jednog talijanskog časnika: „Neka ih Bog prokune; oni su potomci onih hrvatskih tamničara koji su, u prošlim vremenima, ali ne toliko da bi bili zaboravljeni, mučili naše očeve, rijekom Risorgimenta“.¹¹²

Jugoslavija je nakon rata od Italije zahtijevala izručenje 302 osobe osumnjičene za ratni zločin, među kojima su se, pored generala Roatte i Robottija, nalazili i neki važni ljude „nove“ Italije, kao što su Achille Marazza, istaknuti član nakon rata u Italiji desetljećima vladajuće, demokršćanske stranke, i general Taddeo Orlando, ministar rata u Badogliovoj vladi, a potom i glavni zapovjednik karabinjera, no nitko od njih nije izručen ni procesuiran.¹¹³

Spoj međunarodne političke situacije u vrijeme blokovske podjele svijeta, koja je 1945. godine prolazila, tada još neriješenom (granični spor između dvije zemlje definitivno je zaključen tek Osimskim sporazumom iz 1975) granicom između Italije i Jugoslavije, uz dodatnu geostratešku preorijentaciju do koje je došlo 1948. godine prekidom savezništva između Jugoslavije i SSSR-a, i unutarnjih ideoloških napetosti, doveo je do toga da je službenoj Italiji desetljećima nakon rata najoportuniji odnos prema ratnom iskustvu na istočnoj jadranskoj obali bio potiskivanje i zaborav, kako zločinačke uloge vlastite vojske na drugoj obali Jadrana, tako i kasnijih zločina nad talijanskim stanovništvom na području Dalmacije, Rijeke i Istre počinjenih od strane jugoslavenskih partizana nakon kapitulacije Italije 1943., i u vrijeme završetka

¹⁰⁹ Navedeno prema Gianni Oliva, „Si ammazza troppo poco“: I crimini di guerra italiani 1940–43, str. 69.

¹¹⁰ Eric Gobetti, *L'occupazione allegra*, str. 182.

¹¹¹ Ibidem, str. 180.

¹¹² Ibidem, str. 182. (ACS, MI, DGPS, A5G, seconda guerra mondiale, b.129, lettera censurata dal capitano Arturo Gamberale, divisione Cacciatori delle Alpi, 30/4/1942)

¹¹³ Gianni Oliva, „Si ammazza troppo poco“: I crimini di guerra italiani 1940–43, str.13; Eric Gobetti, *L'occupazione allegra: Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, str. 175.

rata 1945. godine. Radikalna promjena geostrateške slike Europe do koje je došlo propašću komunizma, te ratovi na području bivše Jugoslavije devedesetih godina, dovest će do ponovnog rasta interesa za dugo potiskivane prekojadranske teme, a stari model konstruiranja slike okrutnog Hrvata/Slavena/Balkanaca ponovno će doživjeti procvat.

5. Suvremeno oživljavanje starih motiva

Talijanski pisci koji su se doticali zadnjih ratova na istočnoj jadranskoj obali, većinom su ih opisivali kao neku vrstu vječnog vraćanja istog balkanskog obrasca. Za opisivanje tih događaja uglavnom se nisu oslanjali na historiografiju, politologiju, vojnu znanost i slične discipline već su rat objašnjavali u okvirima etnologije pa čak i biologije, pri čemu su obilato korišteni i fiktionalni tekstovi iz prošlosti. Novinar i književnik Gian Antonio Stella u svojevrsnom katalogu balkanskih strahota, prebacuje i famozni „Malaparteov motiv“ u vrijeme ratova devedesetih godina, pa tako govori o „minobacačima, topovskoj paljbi, tenkovima, dinamitu, snajperistima koji nišane i glave 'neprijateljske' djece, košarama iskopanih očiju, silovanim ženama i svim onim detaljima bestijalnih okrutnosti kojima smo svjedočili ovih godina“.¹¹⁴

U knjizi *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine* (*L'esodo: La tragedia negata degli italiani d'Istria, Dalmazia e Venezia Giulia*, 1999), novinar Arrigo Petacco se ne dotiče samo spomenutog egzodusa, već pretendira i na šire objašnjenje povijesti područja bivše Jugoslavije s posebnim naglaskom na 20. stoljeće. Navedena Petaccova knjiga, koja, između ostalog, obiluje faktografskim pogreškama i proturječjima, postala je bestseller, a vrlo brzo prevedena je i na hrvatski jezik. Iz, inače prilično skromne, bibliografije, koja sadrži isključivo naslove na talijanskom jeziku, razvidno je da Petacco ne poznaje nijedan južnoslavenski jezik, što predstavlja tipičan primjer orijentalističke intelektualne pretencioznosti – novinar iz Ligurije, dakle sa suprotne strane Apeninskog poluotoka, koji ne poznaje ni hrvatski, ni slovenski jezik, ne ustručava se napisati knjigu u kojoj se bavi, ne samo jednim trenutkom povijesti istočne obale Jadrana, već i cijele bivše Jugoslavije. *Egzodus* je prava riznica općih mjesta koja smo, u analizi tvorbe slike slavenskog, divljeg Drugog susretali u ranijoj tradiciji prekojadranskog poluorijentalističkog diskursa. Pri tome treba napomenuti da se u bibliografiji, koju Petacco navodi na kraju *Egzodusa*, nalaze i dvije knjige koje smo ranije spominjali, *Proljeće u Trstu* Pier-Antonia Quarantotti-Gambinija i *Jadranska kalvarija* Fulvia Chioprisa.

¹¹⁴ Gian Antonio Stella, „Prefazione“ u Tamara Jadrejčić, *I prigionieri di guerra*, Eks&Tra Editore, Bologna, 2007., str. 3–9., str. 6.

Petaccov opis sukobljenih strana u Drugom svjetskom ratu svodi se na nekoliko *horror* pikanterija, pri čemu navodi i neizostavni „Malaparteov motiv“, s time da vjerojatno nije ni čitao Malaparteu, jer ga ne navodi, već piše kao da je o toj priči čuo iz treće ruke:

Okrutnosti, počinjene tih godina, zastrašujuće su i neizrecive. Neki je talijanski diplomat, koji je bio u posjeti Poglavniku u Zagrebu, ispričao kako je u jednoj sobi vidio košaru punu krvavih komadića za koje je pomislio da su puževi. „To su oči iskopane Srbima“, rastumačio mu je pratilac.¹¹⁵

Za razliku od zločina talijanskih fašista, koje usput u knjizi spominje, ali više statistički, na način da njihove žrtve ostaju bez obilježja i lica, Petacco je u *pulp* maniri potanko „opisao“ nekoliko partizanskih zločina nad konkretnim talijanskim žrtvama, poput djevojke Norme Cossetto, iz okolice Višnjana. Petacco najprije idilično opisuje djevojku omiljenu od svih, koja na biciklu obilazi lokalna sela i istražuje župne arhive, da bi potom potanko anatomske opisao njeno mučeništvo:

(...) šesnaest ih je Titovih partizana odvelo do mjesta smaknuća. Norma nije mogla stajati na nogama, ali prije nego što su je strmoglavili u provaliju, krvnici su je htjeli još iskoristiti. Nakon što su nasrnuli na to bijedno tijelo već bez duše, odrezali su joj dojke i ugorali komad drveta u spolovilo.¹¹⁶

Nakon što je, svodeći ga na par pikantnih pričica o pojedinačnim zločinima, diskvalificirao fenomen partizanskog antifašizma,¹¹⁷ Petacco ide korak dalje u njegovoj eshatološkoj dekonstrukciji:

Još je jedan mračni obred obilježavao ove strašne masakre: nakon bacanja žrtava u fojbe, na hrpu leševa bacali bi živog crnog psa. Prema drevnoj balkanskoj legendi, pas je „vječno lajući, ubijenima zauvijek oduzimao mir na onome svijetu“.¹¹⁸

Budući da nam ta „drevna balkanska legenda“ nije poznata i da Petacco ne navodi otkud mu takva saznanja, možemo pretpostaviti da je iskonstruirana na temelju toga što su u fobjama, koje su, prije ratnih zločina, služile i

¹¹⁵ Arrigo Petacco, *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine*, prev. Jelena Ivičević-Desnica, Durieux, Zagreb, 2003., str. 47.

¹¹⁶ Ibidem, str. 71–73. Ranije smo vidjeli da Fulvio Chiopris navodi istu epizodu, samo on govori o sedamnaest partizana.

¹¹⁷ Film *Srce u bunaru* (*Il cuore nel pozzo*, RAI, 2005., redatelj Alberto Negrin) prikazuje partizane isključivo kao okrutne, sadističke silovatelje i ubojice djece.

¹¹⁸ Arrigo Petacco, *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine*, str. 75.

kao odlagališta za otpad, bile pronađene i životinjske kosti. Dodatno proturječje unutar priče o obredu crnog psa leži u činjenici da je teško pretpostaviti da bi se partizani, opisani kao gorljivi ateisti, tako pedantno brinuli o sudbini duša svojih žrtava na onome svijetu.¹¹⁹

Edward Said ističe kako je orijentalizam, kao sustav mišljenja o Orijentu, „uvijek kretao od specifičnog ljudskog detalja da bi ga proširio na općenitu transhumanu sliku; zapažanje o nekom arapskom pjesniku iz desetog stoljeća pretvorilo se u politiku prema (i o) orijentalnom mentalitetu u Egiptu, Iraku ili Arabiji“.¹²⁰ Na taj način legenda o crnom psu, kao i košara puna očiju („kojoj smo svjedočili“ i u zadnjem ratu) služe kao snažna uporišta za sliku barbarske, mračne, atavističke i sadističko okrutne prirode stanovnika istočne obale Jadrana.

Orijentalističko „lukavstvo uma“ čini to da se na koncu na Istoku „pronađe“ upravo ono što se očekivalo ili htjelo naći, pa tako i novinar Paolo Rumiz sletjevši osamdesetih godina 20. stoljeća u bivšu Jugoslaviju može zadovoljno ustvrditi: „Pronašao sam točno ono što sam očekivao da ću pronaći nakon što sam pročitao Andrića i Kiša. Nešto staro, primitivno, štoviše egzotično.“¹²¹ U razmišljanju o stanju u Jugoslaviji „čak se i um balkanizira, gubi u zagonetkama“.¹²²

Upravo zahvaljujući tom gubitku razlike između fikcije i činjenica, lijepe književnosti i historiografije, apriorne zemljopisne semantike i kritičkog promatranja, Orijent se i dalje orijentalizira, tj. fiksira kao takav, ne vodeći računa o povijesnim promjenama konteksta, na isti način na koji se Balkan balkanizira ili stanovnik istočne obale Jadrana „morlakizira“. S protekom vremena takva konstrukcija počinje živjeti kao samostalan označitelj koji postaje osnova za nove orijentalističke tekstove ili značajno utječe na njihovo oblikovanje. Tako se skup „spoznaja“ i tekstova o Orijentu/Balkanu proširuje, bez potrebe da ga se kritički provjeri na području o kojem (tobože) govori. Motiv urođene okrutnosti, koja se u većini talijanskih književnih prikaza gotovo prirodno vežu uz istočnu jadransku obalu, važan je element jadranskog orijentalističkog diskursa, kojeg kao neprekinutu tradiciju možemo pratiti od venecijanskog prosvjetiteljstva do danas, a vrlo je izgledno da će takav

¹¹⁹ Priča o „balkanskom obredu crnog psa“ ima fortunu usporedivu s onom Malaparteove košare očiju, tako se i danas redovito navodi na brojnim internetskim stranicama posvećenima žrtvama fojbi.

¹²⁰ Edward W. Said, *Orijentalizam*, str. 126.

¹²¹ Paolo Rumiz, *Maske za masakr*, (prev. Ilonka Peršić), Durieux, Zagreb, 2000., str. 38.

¹²² *Ibidem*.

način gledanja na istočnu jadransku obalu kao apriori civilizacijski nižu biti dominantan i u bližoj budućnosti.

Bibliografija

- Ariosto, Ludovico: *Orlando Furioso*, introduzione, commenti e note di Marcello Turchi, presentazione critica di Edoardo Sanguineti, Garzanti, Milano, 1974.
- Ariosto, Ludovico: *Bijesni Orlando*, prev. Danko Angjelinović, Zora, Zagreb, 1953.
- Bacchelli, Riccardo: *Il mulino del Po*, Tomo primo: *Dio ti salvi*, Mondadori, Milano, 1986.
- Badurina, Natka: „Književnost“, u *Hrvatska/Italija: Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti*, Most/The Bridge, Zagreb, 1997.
- Bracewell, Catherine Wendy: *Senjski uskoci: Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, prev. N. Popović i M. Rossini, Barbat, Zagreb, 1997.
- Chiopris, Fulvio: *Calvario adriatico*, Edizioni Del Borghese, Milano, 1961.
- Cronia, Arturo: *La Croazia vista dagli italiani: quadri-figure-bilanci*, Istituto per l'Europa Orientale, Rim, 1942.
- Dall'Ongaro, Francesco: *Fantasie drammatiche e liriche*, Successori Le Monnier, Firenca, 1866.
- Deanović, Mirko: „Cesare Cantù u odnosu prema Hrvatima“, Poseban otisak iz 285. knjige Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, JAZU, Zagreb, 1951.
- Deanović, Mirko: „Ime Croato u talijanskom jeziku“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, tom III*, Zagreb, 1955., str. 167–176.
- Deanović, Mirko: „Talijanski pisci o Hrvatima do kraja 17. vijeka“, pos. ot., *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, god. VIII-IX, Dubrovnik, 1962., str. 117–137.
- Fabio, Nedjeljko: *Štavljenje štiva*, Znanje, Zagreb, 1977.
- Fogazzaro, Antonio: *Piccolo mondo antico*, Biblioteca Economica Newton, Rim, 1995.
- Fortis, Alberto: *Viaggio in Dalmazia*, reprint, Verlag Otto Sagner/Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, München/Sarajevo, 1974. (I. izd. Venecija 1774.)

- Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, prev. s tal. Mate Maras, prev. s lat. Darko Novaković, Marjan tisak, Split, 2004.
- Gobetti, Eric: *L'occupazione allegra: Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943)*, Carocci, Rim, 2007.
- Gozzi, Carlo: *Memorie inutili*, Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino, 1928.
- Knightley, Phillip: *Prva žrtva: Ratni dopisnik kao heroj, propagandist i stvaralac motiva od krimskog do vijetnamskog rata*, prev. Nikola Kršić, Otokar Keršovani – Rijeka, Opatija, 1977.
- Lovrić, Ivan: *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, prev. s tal. Mihovil Kombol, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1948.
- Maier, Bruno: *La letteratura triestina del Novecento*, LINT, Trst, 1969.
- Maier, Bruno: *La letteratura italiana dell'Istria dalle origini al Novecento*, Edizioni Italo Svevo, Trst, 1996.
- Malaparte, Curzio: *Intelligenza di Lenin*, Fratello Treves Editori, Milano, 1930.
- Malaparte, Curzio: *Kaputt*, Mondadori, Milano, 1979. (I. izd. 1944.)
- Malaparte, Curzio: *La pelle*, Garzanti, Milano, 1967. (I. izd. 1949.)
- Manzoni, Alessandro: *I promessi sposi*, a cura di Ferruccio Ulivi, Grandi Tascabili Newton, Rim, 1992.
- Maroević, Tonko: „Hrvat, dakle vojnik: Nova zrnca o sudbini narodnog nam imena u talijanskoj književnosti“, *Talijanističke i komparativističke studije u čast Mati Zoriću: Zbornik radova Međunarodnog skupa, Zagreb, 27-28. svibnja 1997*, ur. Sanja Roić, Odsjek za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 111–124.
- Nievo, Ippolito: *Gli amori garibaldini* u *Tutte le opera di Ippolito Nievo, I Poesie*, Mondadori, Milano, 1970.
- Odenigo, Armando: „Prefazione“, u Fulvio Chiopris, *Calvario adriatico*, Edizioni Del Borghese, Milano, 1961., str. 9–13.
- Oliva, Gianni: „Si ammazza troppo poco“: *I crimini di guerra italiani 1940–43*, Mondadori, Milano, 2006.
- Percòto, Caterina: „La donna di Osopo“ u *Racconti del Risorgimento*, a cura di Carlo Bo, Edindustria Editoriale, Rim, 1961.
- Petacco, Arrigo: *L'esodo: La tragedia negata degli italiani d'Istria, Dalmazia e Venezia Giulia*, Mondadori, Milano, 1999.

- Petacco, Arrigo: *Egzodus: zanijekana tragedija Talijana Istre, Dalmacije i Julijske Krajine*, prev. Jelena Ivičević-Desnica, Durieux, Zagreb, 2003.
- Pirro, Ugo: *Jovanka e le altre*, Bompiani, Milano, 1960. (I. izd. 1959.)
- Quarantotti Gambini, Pier Antonio: *Primavera a Trieste*, Mondadori, Milano, 1951.
- Raspudić, Nino: *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010.
- Rumiz, Paolo: *Maschere per un massacro*, Eitori Riuniti, Rim, 1996.
- Rumiz, Paolo: *Maske za masakr*, prev. Ilonka Peršić, Durieux, Zagreb, 2000.
- Said, Edward W.: *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, Penguin Books, London, 1995. (I. izd. 1978.)
- Said, Edward W.: *Orijentalizam*, prev. Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999.
- Said, Edward W.: *Kultura i imperijalizam*, prev. Vesna Bogojević, Beogradski krug, Beograd, 2002.
- Stella, Gian Antonio: "Prefazione" u Tamara Jadrejčić, *I prigionieri di guerra*, Eks&Tra Editore, Bologna, 2007., str. 3–9.
- Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, prev. s engleskog D. Starčević i A. Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.
- Wolff, Larry: *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, California, 2001.
- Zorić, Mate: „Talijanski pisci o nama i našim književnostima“, *Književna smotra*, III, 8, Zagreb, 1971, str. 65–81.
- Zorić, Mate: "Echi slavo-meridionali nella letteratura italiana del Seicento", *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, XXV, 1-2, Zagreb, 1980, str. 127–194.
- Zorić, Mate: *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Književni krug, Split, 1992.

Nino RASPUDIĆ

**IL MOTIVO DELLA CRUDELTÀ CROATA
NELLA LETTERATURA ITALIANA**

Il motivo della crudeltà croata/slava/balcanica è un elemento importante dell'orientalismo adriatico, che è la tradizione dominante nella letteratura italiana che si occupa della parte orientale dell'Adriatico. La comparsa del luogo comune dei croati crudeli è legata alla presenza dei soldati croati nel territorio italiano, dai mercenari nel Quattrocento fino alle truppe croate nel servizio austriaco nell'Ottocento. Cominciando dall'illuminismo veneziano, la crudeltà, elemento importante della „barbarie“ della parte orientale, serve anche per giustificare la missione „civilizzatrice“ coloniale. Durante la Seconda guerra mondiale quel motivo sarà ulteriormente rafforzato, tra l'altro come contrappeso all'autostereotipo del “bono italiano”. Lo stesso motivo sarà trasferito nelle rappresentazioni delle ultime guerre degli anni Novanta, in cui maggior parte degli scrittori che si occupano di quei temi non distingue la finzione e i fatti. Si tratta di una caratteristica tipica del discorso orientalistico, che osserva l'Oriente come uno spazio fuori storia, pietrificato, descritto da tempo e facilmente conoscibile.

Parole chiave: *letteratura italiana, Croati, crudeltà, Balcani, orientalismo*